

СОЦІОКУЛЬТУРНІ СТЕРЕОТИПИ МОВЛЕННЕВОЇ ПОВЕДІНКИ ІНДИВІДА (НА МАТЕРІАЛІ ДІЛОВИХ ЛИСТІВ ІСПАНСЬКОЮ МОВОЮ)

Наваренко І.А.,

Київський національний лінгвістичний університет

Статтю присвячено дослідженню мовної картини світу з точки зору когнітивного підходу до процесів формування національної світоглядності. Особлива увага приділяється принципам антропоцентризму в поясненні сприйняття, концептуалізації і символізації світу.

Ключові слова: етнокультура, мовна картина світу, національний менталітет, стереотипи, світогляд, ціннісні категорії.

Статья посвящена исследованию языковой картины мира с точки зрения когнитивного подхода к процессам формирования национального мировоззрения. Особое внимание уделяется принципам антропоцентризма в объяснении восприятия, концептуализации и символизации мира.

Ключевые слова: этнокультура, языковая картина мира, национальный менталитет, стереотипы, мировоззрение, ценностные категории.

The article studies the national language worldview and employs the cognitive approach to the processes of its organization. Special attention is paid to the anthropocentric principle exercised in explaining of perception, conceptualization and symbolization of the world.

Key words: ethnic culture, language picture of the world, national mentality, stereotypes, vision, category of values.

Національно-культурологічна парадигма в дослідженні мови і мовлення все більше привертає інтерес вчених-лінгвістів. Сучасні наукові розвідки лежать у площині дослідження мовних картин світу і зосереджені на вивченні концептів мови (Н.Ф. Алефіренко, С.Г. Воркачов, В.І. Карасик, Ю.М. Караулов, І.В. Кононова), її лінгвокультурологічних аспектів (В.В. Воробійов, В.О. Маслова), теорії комунікації (Л.В. Губерський, О.В. Зернецька, В.Ф. Іванов, А.З. Москаленко, Г.Г. Почепцов) як найбільш репрезентативних рівнів мови з погляду її культурної ємності.

Мовна картина світу як концептуальне відображення національного менталітету на сьогоднішній день є одним із найбільш актуальних і перспективних напрямків наукових досліджень не тільки в області гуманітарного знання в цілому, а й у галузі лінгвістики як окремої дисципліни.

Мовні і мовленнєві прояви національної ідентичності конкретного етносу все частіше останнім часом стають об'єктом спеціального лінгвістичного аналізу з огляду на те, що дискурс є універсальним, по суті, за змістом й ідіоетнічним за формою (Н.Д. Арутюнова, А. Вежбіцька, Е.М. Верещагін, Г.В. Єлізарова, В.І. Карасик, О.А. Леонтович, В.Н. Телія, Н.М. Фірсова та ін.).

Мета статті полягає у встановленні й аналізі процесів формування національної світоглядності та дослідженні щодо питання, як в рамках мовної парадигми відбувається осмислення картини світу певного етносу, що знаходить своє відображення у національному менталітеті.

Існує глибинний двосторонній зв'язок між мовною картиною світу і мовним ідіоетнізмом — специфіка форми мовлення, що зумовлена національно-культурними і структурно-мовними особливостями (А.Є. Плеханов). Необхідно підкреслити, що в даному визначенні базовою є внутрішня, а не зовнішня форма мовлення, а саме та її частина, яка пов'язана з мотивуванням і структуруванням змісту, з його вираженням і зображенням, а не простим позначенням.

Вступаючи у міжособистісні відносини, особистість повинна намагатися розуміти людей, емоційно реагувати на їх психічні стани: співчувати, співпереживати, обирати адекватні способи впливу та форми звернень. Поняття «розуміння» виражає здатність людини пізнати суттєве, істотне в іншій людині, розкрити її у зв'язках і відношеннях з іншими особистостями. У процесі пізнання іншої людини одночасно відбуваються емоційне оцінювання її, намагання зрозуміти вчинки, спрогнозувати її поведінку та змоделювати власну. Цього досягають завдяки використанню механізмів *ідентифікації, рефлексії, стереотипізації*, ефектів соціальної *перцепції* тощо.

Ідентифікація (латин. *identicus* — тотожний) — процес ототожнення (уподібнення) себе з іншим індивідом або групою, основою якого є емоційний зв'язок; це процес набуття та засвоєння цінностей, форм вираження думок і почуттів, а також оцінка дій іншої людини. *Мовна ідентифікація* є способом розуміння іншої людини через усвідомлене чи неусвідомлене ототожнення її з певним етносом,

соціальною групою, віковою категорією, а також намагання зрозуміти її стан, настрої, самооцінку, світоглядність за допомогою мови.

Основу важливого механізму соціальної перцепції утворює несвідоме структурування особистості. Сукупність якостей, котрі людина приписує іншій людині, називають оцінними стереотипами. *Стереотипізація* (грец. *stereos* — твердий і *typos* — відбиток) — процес формування враження про людину на основі вироблених стереотипів; віднесення соціальних об'єктів або форм взаємодії до відомих чи таких, що здаються відомими; знаходження знайомих рис з метою прискорення чи полегшення міжособистісного спілкування. Стереотипи утверджуються як стійкі еталони, що стоять над людьми і характеризуються певною абстрактністю. Формуються вони як наслідок достатньої чи недостатньої поінформованості, як результат узагальнення особистістю власного досвіду, доповненого відомостями, отриманими з висловлювань інших людей. *Мовні стереотипи* допомагають оформлювати суб'єкти у категорії та еталони, швидко і досить надійно спрощувати соціальне спілкування, завдяки стереотипізації мовленнєвої поведінки індивіда легше зрозуміти й сприймати свого співбесідника і прогнозувати його дії. Когнітивною основою стереотипізації є такі операції, як селекція, обмеження, категоризація соціальної інформації.

Найчастіше формування стійких образів соціального об'єкта (людини, групи, події, явища тощо) відбувається непомітно для індивіда, на півсвідомому рівні. Перевірити істинність чи хибність стереотипу можна лише у процесі аналізу (*рефлексії*) певної ситуації, вивченням механізмів мислення та дослідженням мовленнєвої поведінки у кожному конкретному випадку.

Згідно з твердженням М. Фуко, мислення носить мовний характер, тому діяльність людей можна звести до «дискурсивних практик». Дискурс розглядається не просто як форма висловлювання, а як мовленнєва комунікація та діяльність і, навіть, як символічна практика взагалі. Знання філософ розуміє як дискурсивну практику, як певне поле координації й субординації висловлювань, де виникають, визначаються, змінюються й використовуються поняття. Сфера мови і, зокрема, дискурсу, на думку М. Фуко, є цариною порівняння різних культурних продуктів. Тут дискурсивність вже не вкладається в межі звичайних уявлень про мову як форму вираження думки або систему засобів спілкування: дискурсивні практики — це лише деякі мовоподібні, тобто схожі на мову своєю структуруючою здатністю, механізми пізнання і культури. У цьому змісті дискурс утворює те, що називається *ментальністю* — систему великої тривалості, або масивні феномени вікового або багатовікового порядку, створені певними практиками й стилістичними поведінками [10].

Розглядаючи мову, текст, дискурс не як основу новаторських методологічних схем, М. Фуко вживає ці терміни як метафоричні позначення універсального принципу, який дозволяє співвідносити, взаємовимірювати й оптимізувати культурні артефакти, які традиційно належали до якісно різнорівневих.

Поняття мовна та концептуальна картина світу виявляються тісно пов'язаними з поняттям *культури* як концептуальної системи. Культура формується у процесі освоєння індивідом світу, в ній знаходить своє відображення національна духовна діяльність народу. Засобом виявлення вмісту культури є мова, яка фіксує специфічні знання, характерні для даної спільноти. Національна специфіка носіїв певної мови і культури найбільш повно представлена в розмовному мовленні та художньому тексті, де у вищій мірі репрезентуються особливості менталітету етносу, креативні потенції мови.

Ядро мовних картин світу збігається у носіїв різних мов і культур. Відмінності, що лежать на периферійних ділянках, створюють додаткове бачення світу. Саме це додаткове бачення світу, опосередковане тією чи іншою конкретною мовою, має національно-культурну специфіку (Г.А. Брутян)

Г.А. Брутян, критикуючи гіпотезу лінгвістичної відносності, згідно з якою картина світу зводиться до мовної картини світу, стверджує, що знання у периферійних ділянках мовної моделі світу є додатковою інформацією про навколишню дійсність, які варіюються від мови до мови. Складовими картини світу є концептуальна (логічна) і мовна моделі. У концептуальну модель світу включається знання, яке виступає як результат розумового і чуттєвого пізнання. У мовну модель світу входить інформація про зовнішній і внутрішній світ, яка закріплена засобами мови. Крім того, дослідник зазначає, що логічна модель є інваріантною для всіх людей і незалежною від мови, на якій люди мислять і спілкуються [2].

Національна своєрідність виявляється у наявності тих чи інших концептів, що входять у культуру. Сукупність таких концептів визначає специфіку менталітету, а тому їх виявлення надзвичайно важливо не лише для з'ясування особливостей мовоутворення, але і для виявлення специфіки смислотворення. При міжмовному зіставленні концептів у їхній структурі виявляється стійке співвідношення універсального й ідіотетичного компонентів, при цьому понятійний компонент концепту, що співвідноситься носіями різних мов з одним і тим же фрагментом дійсності, носить універсальний характер, а національно-культурна специфіка проявляється в інших понятійних компонентах.

Поняття “*mentalite*” утвердилося у ХХ ст. *Mentalite* означає щось спільне, що лежить в

основі свідомого і несвідомого, логічного та емоційного, тобто глибинне джерело мислення, ідеології, віри, почуттів, емоцій.

У даний час виявляються дві основні тенденції у розумінні суті менталітету: з одного боку, менталітет настільки широко трактується, що включає в себе уклад життя, особливості народних реалій, обрядів, стиль поведінки, моральні заповіді народу, самоідентифікацію людини в соціальному світі; з іншого боку, під менталітетом розуміють тільки самоідентифікацію етносу, де менталітет трактується як саморозуміння групи, і про нього можна говорити лише при дослідженні соціальної групової поведінки.

Про мовну ментальність говорить і О.Г. Почепцов, називаючи нею співвідношення між деякими ділянками світу та його мовним уявленням, причому під світом розуміється не лише навколишній світ, а й світ, створений людиною. Під мовою розуміється єдність мови-системи та мови-діяльності. У такому широкому розумінні неминуче змішуються не тільки психічні феномени (світ, мислення, свідомість, ментальність, мова), але і фізичні (світ, мова). Тим не менш, мовна ментальність індивіда, за твердженням О.Г. Почепцова, визначається, з одного боку, особливостями самого індивіда як представника певної соціокультурної групи, з іншого боку, соціокультурним середовищем. Відповідно, в онтогенезі індивід від мовного мислення переходить до соціокультурних стереотипів світосприйняття.

Серед стереотипних ситуацій спілкування є можливим виокремлення таких шаблонних ситуацій, для яких характерним є вживання конкретних одиниць мовленнєвого етикету, а саме правил, що регулюють мовленнєву поведінку та є системою національно-стереотипних стійких формул спілкування у встановленні та підтриманні контактів. Кожна комунікативна ситуація обслуговується стійкими формулами та виразами, які, у свою чергу, поділяються на тематичні групи: звертання, привітання, запрошення, побажання, прощання тощо. Необхідно зауважити, що стереотипність ситуації спілкування маркована національно-культурною специфікою як на рівні різних мов, так і на рівні різних національних варіантів однієї і тієї ж мови (кастильська як нормативна мова і латиноамериканські варіанти іспанської мови). Існування таких національних розбіжностей особливо помітне, коли порушуються сталі норми мовленнєвого етикету. Так, наприклад, проблеми, пов'язані із складанням текстів ділових листів, обумовлені не тільки встановленими правилами й вимогами до такого роду документів, а її особистісними якостями, професіоналізмом, загальним культурно-освітнім рівнем, і що найбільш важливо, з особливостями національного менталітету.

Якщо уживаними формами звертання в ділових листах на Піренейському півострові є *señor/*

señora, muy señor mio, distinguido señor, estimado señor, то етикетно-нормативними є *doctor ingeniero/arquitecto* — в Еквадорі, *compañero* — на Кубі, *su merced* — в Колумбії. Також існують відмінності у звертанні на *tu/tú* чи *Bu/Usted*. Якщо в українській мові звертання на *ти* є неприпустимим у діловому листуванні, то в іспанській мові (Іспанія, Куба) така форма є нормативною, форма *vos* в Аргентині, яка вживалась переважно у розмовному мовленні, витісняє форму *tú* і стає нормативною у діловому спілкуванні.

В іспанській мові існує достатньо велика кількість традиційних форм завершення ділових листів, які, у свою чергу, жорстко не регламентуються встановленими вимогами: *atentamente, muy atentamente, cordialmente, les invidamos un afectuoso saludo, abrazos...* Але при перекладі цих формул на українську мову треба дотримуватись стилістики ділового спілкування. Так переклад формули *abrazos* — *обнімаю / обнімаємо* не завжди буде доречним у діловому листі українською мовою. У даному випадку треба чітко усвідомлювати встановлену дистанцію у спілкуванні.

Звертаючи увагу на стереотипність офіційного мовлення, необхідно зауважити, що загальна тональність ділових листів не має бути категоричною, містити наказові вирази і штампи, тон листа має бути доброзичливим. Якщо в українській мові форма наказового способу дії є нормативною «*пришліть, проінформуйте, забезпечте*», то в іспанській мові імперативні форми мають бути замінені на ситуативні формули етикету: *a la espera de, agradeciendo, tenga la bondad de, aprovechamos la ocasión...*

Таким чином, з огляду на вище зазначене можна стверджувати, що засадничим моментом в розвитку низки національно-культурних ознак у текстах ділового листування є своєрідний спосіб сприйняття й моделювання дійсності особами, що належать до певної спільноти чи національно-культурного колективу; що людина живе в ментальному просторі своєї мови, де ментальність — це світосприйняття через категорії і форми рідної мови. Мова як репрезентант ментальності у певній мірі визначає спосіб членування дійсності, характеризує реалії, яким надається значимість в рамках певного соціуму.

Доцільність виділення національно-культурної специфіки мовленнєвої діяльності в окремий напрямок досліджень зумовлено не лише теоретичними, але й практичними міркуваннями. Це необхідність у розширенні та поглибленні культурних контактів між різними країнами та етносами; це проблеми мовної та національної політики; проблеми вивчення іноземних мов, здійснення літературних, політичних, науково-технічних та усних перекладів; сфера ділового спілкування; діяльність засобів масової інформації тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антишев О.М. Про стратифікації етносоціумів і взаємодії їх культур і мов / О.М. Антишев // Росія і Захід: діалог культур. — М., 1996. — С. 367–373.
2. Брутян Г.А. Гипотеза Сэпира Уорфа / Г.А. Брутян. — Ереван : Ар-бук, 1968. — 400 с.
3. Колесов В.В. Язык города / В.В. Колесов. — М. : Высш. шк., 1991. — 192 с.
4. Леонтьев А.А. Языковое сознание и образ мира / А.А. Леонтьев // Язык и сознание: парадоксальная рациональность, под ред. Ю.А. Сорокина, Е.Ф. Тарасова; отв. ред. Н.В. Уфимцева. — М. : Ин-т языкознания РАН, 1993. — С. 16–21.
5. Леонтьев А.А. Язык не должен быть «чужим» / А.А. Леонтьев // Этнопсихолінгвістическіе аспекты преподавания иностранных языков. — М., 1996. С. 41–47.
6. Плеханов А.Е. Идиоэтнолизм речи и его параметры / А.Е. Плеханов // Русский язык: история и современное состояние : Материалы Всероссийской науч. конф. — Самара : изд-во Сам ГПУ, 1999. — С. 183–187.
7. Почепцов О.Г. Основы прагматического описания предложения : [монография] / Олег Георгиевич Почепцов. — Киев : Вища школа, 1986. — 116 с.
8. Фирсова Н.М. Испанский речевой этикет / Наталья Михайловна Фирсова. — М : Инфра-М, 2001. — 182 с.
9. Фуко Мишель. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. Пер. с франц./ Фуко Мишель. — М: Касталь, 1996. — 448 с.
10. Шаховський В.І. Емоції — думки в художній комунікації [Текст] / В.І. Шаховський // Мовна особистість: соціолінгвістичні та емотивні аспекти. — Волгоград-Саратов, 2008. — С. 81–131.

УДК 811.11+81'37

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ «ЧОЛОВІК» У СВІТЛІ НЕОАНТРОПОЦЕНТРИЗМУ (НА МАТЕРІАЛІ ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКОЇ ТА ДАВНЬОПІВНІЧНОЇ МОВ)

Мартинова О.М.,

Київський університет імені Б. Грінченка

У статті розглянуто лінгвокультурний концепт «чоловік» з позиції принципу неоантропоцентризму на основі універсологічного підходу і положень теорії міфологічно орієнтованого семіозису. Проаналізовано етимологічні особливості його номінацій у давньоанглійській та давньопівнічній мовах.

Ключові слова: чоловік, концепт, культура, мова, код, семіозис, міфологічна картина світу.

В статье рассмотрено лингвокультурный концепт «мужчина» с позиции принципа неоантропоцентризма на основе универсологического подхода и положений теории мифологически ориентированного семиозиса. Проанализированы этимологические особенности его номинаций в древнеанглийском и древнесеверном языках.

Ключевые слова: мужчина, концепт, культура, язык, код, семиозис, мифологическая картина мира.

The article considers the linguo-cultural concept “man” in the framework of mythic semiosis theory, neo-anthropocentric and universalia-oriented approach towards the phenomena of lingual and cultural planes. The etymologies of corresponding designation units in Old English and Old Norse are analysed.

Key words: man, concept, culture, language, code, semiosis, mythic picture of the world.

У рамках когнітивно-дискурсивної парадигми, що є своєрідним маркером сучасного мовознавства [3; 10; 11; 4], особливого інтересу набувають дослідження проблем виявлення лінгвосеміотичних і когнітивних закономірностей інтерпретації людиною реальності, формування етнокультурного інформаційного простору та побудови власної картини світу [1; 2; 5; 8].

Бурхливого розвитку набули дослідження людини, а особливо її чоловічої та жіночої іпостасей, як базових концептів сучасності, підпорядкованих принципу антропоцентризму. Водночас, класичний антропоцентричний підхід до фундаментальних досліджень, прикладних розвідок та використання їхніх результатів у цивілізаційному масштабі, з відповідними наслідками